

Dějiny filosofie jako filosofie

Jan Zouhar

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Práce na dějinách české filosofie získala významný impuls koncem padesátých let 20. století průběhem a výsledky celostátní konference o české filosofii konané v Liblicích 14.–17. 4. 1958. Hlavními přednášejícími byli K. Kosík („Dějiny filosofie jako filosofie“) a M. Machovec („Problémy dějin české filosofie.“) K. Kosík se zabýval dějinami filosofie jako dílčí složkou filosofie a zároveň jako způsobem filosofování. Východiskem a cílem zkoumání je podle Kosíka text, filosofické dílo. Ve svém výkladu odmítá zjednodušující ekonomický determinismus ve výkladu filosofických názorů, redukcí filosofie na odraz třídního boje a politických postojů filosofů stejně jako pozitivistickou představu dějin filosofie. Kosík zasazuje filosofickou práci do sociálních souvislostí a sociální souvislosti do filosofické práce, což podle jeho názoru odkrývá nové stránky a struktury.

Klíčová slova: dějiny české filosofie

V padesátých letech minulého století u nás došlo k plné institucionalizaci marxistické filosofie. Ve své marxisticko-leninské či spíše stalinistické podobě byla jedinou povolenou veřejnou variantou filosofického myšlení, vystavenou navíc neustálé péči o čistotu myšlení proti revizionistickým a nemarxistickým tendencím. Dějiny samotného marxismu byly redukovány na analýzu děl klasiků marxismu-leninismu, dějiny nemarxistické filosofie byly vykládány schematicky jako boj materialismu a idealismu. Odstranění filosofického dialogu, když představitelé nemarxistického myšlení byli vyřazeni z vědeckého a pedagogického života, zákaz nemarxistických směrů, absolutní názorový monopol marxisticko-leninské teorie znamenal podle Karla Kosíka, že marxistická filosofie přestala být filosofií a stala se ideologií.¹ K určitým náznakům změn došlo po 20. sjezdu KSSS v roce 1956, kdy stalinismus začal být postupně chápán nikoli jenom jako uplatňování represí, nezákonností a násilností, ale také jako administrativně-byrokratický a technokratický systém, ve kterém dochází k rozvracení vědomí a morálky člověka a nastolení „masové nezodpovědnosti“.

1 Kosík 1968, 13.

V roce 1952 byl založen Kabinet filosofie ČSAV a v roce 1953 začal vycházet *Filosofický časopis*. Mezi otázkami, které si nové pracoviště a nové periodikum uložily řešit, se objevil úkol rozpracovat dějiny české a slovenské filosofie. *Filosofický časopis* věnoval dějinám české filosofie třetí a čtvrté číslo svého prvního ročníku. V úvodním redakčním článku zahájil diskusi o jejich předmětu a vyzval „všechny, kdož hodlají zpracovávat některý úsek či postavu z dějin české filosofie, aby se přihlásili“ na adresu Kabinetu filosofie ČSAV, Praha 1, Karlova 2, uvedli „své jméno, vzdělání, znalost řeči, nynější povolání a adresu“ a napsali, „na čem hodlají pracovat, popřípadě hlavní myšlenky připravované práce“. Hlavní stat tohoto čísla „Otázky zpracování dějin české filosofie“ napsal Milan Machovec. Pokusil se vymezit některé problémy, které historiografie české filosofie otevírá: „Jaký je poměr mezi dějinami světové filosofie a dějinami filosofie jednoho národa? Jsou vůbec možné dějiny národní filosofie? Co vše patří do dějin české filosofie? Jak periodizovat tyto dějiny? Lze mluvit o zvláštním rázu české filosofie? Jaká témata především volit k monografickému zpracování?“² Milan Machovec se nemohl nezmínit o Nejedlém „Slovu o české filosofii“.³ V této stati, kterou původně přednesl 29. ledna 1946 v pražské Jednotě filosofické a kterou vydal v roce 1950 v časopise *Var*; se Zdeněk Nejedlý ptá, zda vůbec máme v Čechách filosofy, zda vůbec jsou Češi filosofickým národem a zda jsou schopni vytvořit svou a dobrou filosofii. Odmítá školskou, akademickou filosofii, vytýká jí škodlivou závislost na cizích filosofických autoritách. Nejedlý se snaží údajnou slabost české filosofie a její domnělou neschopnost abstraktně-teoretického myšlení a spekulativního uvažování kompenzovat tím, že do filosofie ve smyslu filosofického myšlení zahrnuje další projevy duchovní kultury od lidových přísloví, pohádkové tradice až po hudební dílo B. Smetany. Nejedlého „Slovo o české filosofii“ mělo nepříznivý důsledek nejen pro historiografii české filosofie, protože přehlíželo celou dosavadní tradici české akademické filosofie, ale zejména mělo nepříznivý dopad spočívající v tom, že práce na dějinách české filosofie dostala koncem padesátých let minulého století významný impuls průběhem a výsledky celostátní konference o dějinách české filosofie, kterou pořádal Filosofický ústav ČSAV ve spolupráci s katedrou dějin filosofie Filosofické fakulty University Karlovy ve

dnech 14.–17. dubna 1958 v Liblicích. Přípravu konference měla na starost komise ve složení Jiřina Popelová (předsedkyně), Karel Kosík (tajemník), Ivan Dubský, Robert Kalivoda a Milan Machovec. Konference se zúčastnili pracovníci vědeckých institucí a vysokých škol z celého Československa a řada zahraničních odborníků z Polska, NDR a Bulharska. Jednání řídili Ludvík Svoboda, Jiřina Popelová a Ladislav Rieger.⁵ Nelze říci, že prosazování věcného přístupu k dějinám filosofie na liblické konferenci bylo především ve znamení přímého odmítnutí Nejedlého koncepce. Karel Kosík se ve svém vystoupení o Nejedlém nezmínil, Milan Machovec charakterizoval Nejedlého koncepci jako útok na školskou filosofii. Současně však uvedl, že většina těch, kteří se historii české filosofie v předchozích letech zabývali, naplňovali jinou linii, naznačenou Nejedlým, a zkoumali široce pojaté dějiny českého myšlení. Spíše než jako polemika s Nejedlým vyznělo jednání konference jako úsilí českého reformního marxismu překonat ve filosofii a jejích dějinách stalinistický dogmatismus. Pro danou dobu je příznačné, že se tak dělo s požadavkem návratu k leninismu.

Na liblické konferenci přednesl hlavní referáty Karel Kosík („Dějiny filosofie jako filosofie“) a Milan Machovec („Problematika dějin české filosofie“). Dalšími referenty byli Robert Kalivoda („Husitské myšlení“), Jiřina Popelová („Filosofické a společenské názory J. A. Komenského“), Jiří Černý („K některým problémům osvícenského filosofického myšlení v Čechách“), Jan Patočka („Bolzanovo místo v dějinách filosofie“), Arnošt Kolman („Matematicko-logická stránka Bolzanovy tvorby“), Milena Jetmarová („Filosofie Palackého“), Irena Michňáková („Z filosofického odkazu Augustina Smetany“), Josef Zmr („Některé otázky českého herbartismu“), Radovan Richta („O podstatě sociologické a filosofické soustavy ‚masarykismu‘“), Ján Bodnár („T. G. Masaryk a hlasizmus“), Ivan Dubský a Slavomil Strohs („Marxistická filosofie v českých zemích“). Přednesené referáty a záznam obsáhlé diskuse shrnul sborník *Filosofie v dějinách českého národa*, který vyšel v roce 1958.⁶ Politické orgány zjevně nepřijaly konferenci jednoznačně, jak naznačuje redakční poznámka k Cetlově polemické recenzi konferenčního sborníku, kterou uveřejnil *Filosofický časopis* až ve druhém čísle v roce 1959: „Redakční rada pokládá uveřejnění recenze o významné publikaci *Filosofie v dějinách českého národa*

2 „Slovo redakce“ 1953, 150.

3 Tamtéž, 151.

4 Nejedlý tento text poprvé otiskl v časopisu *Var* 1950, 1, 1–16; dále ve sborníku *Nejedlý 1953, 258–279*.

5 Profesor Ladislav Rieger, tehdejší ředitel Filosofického ústavu ČSAV, zemřel záhy po konferenci 30. 4. 1958. Významný polský účastník jednání, profesor filosofie varšavské univerzity Tadeusz Kronski, zemřel 6. června 1958.

6 Popelová, Kosík (věd. red.) 1958.

za velmi aktuální úkol. Bohužel však recenze Jiřího Cetla není plně na výši úkolu, který si předsevzala: její tón je objektivistický, dotýká se jednotlivých statí sborníku málo hluboce a opomíjí význam vydání knihy v současné situaci boje proti revizionismu. Jestliže přesto redakce recenzí Jiřího Cetla uveřejňuje, je to především z toho důvodu, že posouzení recenzované publikace již nestrpí odkladu.⁷

Karel Kosík chápe dějiny filosofie jako podřízenou složku filosofie, sčasně však jako součást filosofování, jako filosofii. Svou koncepcí odmítá zjednodušující ekonomický determinismus při interpretaci filosofických názorů, redukcí filosofie na reflexi třídních zápasů a politických stanovisek filosofických osobností a také pozitivistickou představu o dějinách filosofie „jako přehlídce zkamenělín a nahromaděných poznatků, jako souboru znalostí, jež jsou odtrženy od filosofického myšlení“.⁸

Pro Karla Kosíka „objektivní poznání skutečnosti znamená duchovní reprodukcí této skutečnosti jako konkrétní totality, tj. jako rozvíjející se jednoty podstatných určení“.⁹ Kosík se obrací k A. Gramsci, kterého charakterizuje jako „jednoho z nejvýznamnějších představitelů leninské etapy ve filosofii“, který proti vulgárnímu ekonomismu pokládá za východzí bod „jakéhokoliv kritického zkoumání v dějinněfilosofické oblasti díla samo, text díla“.¹⁰ Je si však vědom toho, že „analýza filosofického díla, pochopení jeho obsahu a zhodnocení jeho objektivní pravdy jsou neuskutečnitelné v rámci tohoto díla samotného. Text díla nebo duchovní jev musí být integrován do společenské skutečnosti takovým způsobem, aby se objevily jeho „skryté“ stránky, jeho skutečný smysl a objektivní obsah, který zůstává textově-empirické analýze utajen“.¹¹ V duchu Marxových textů je pro Karla Kosíka „společensko-historické určení *vnitřním momentem* analýzy, nikoli jejím vnějším a nahodilým přívěskem. [...] Struktura společnosti a společenskotřídní skutečnost se tedy nepovažují za *vnější* předpoklady kultury, filosofie, díla, nýbrž tato společenská problematika se zkoumá jako vnitřní součást duchovní reprodukce studovaného duchovního jevu.“¹² Vřazení filosofického díla do společenského kontextu a sčasně vřazení společenského kontextu do filosofického díla umožňuje

podle Kosíka zjištění jeho nových aspektů a jeho významové struktury. Východím bodem i cílem zkoumání je vždy text, filosofické dílo.

Karel Kosík předpokládá, že jednotlivé oblasti duchovního života jsou projevem určitého pojetí světa, které vyjadřuje jejich jednotu a vnitřní spójitost, které jako konceptuální prostředek umožňuje pochopit rozpor a disharmonie díla a které je projevem konkrétně historického člověka jako člověka celého. Připomíná analýzy G. Lukáse, L. Goldmanna a A. Gramsciho, které ukázaly na souvislosti filosofie, umění, ekonomie a politického myšlení. Karel Kosík nezůstal jenom u formulování zásad nového přístupu k dějinám filosofie, ale jak ukázal Josef Zúmr, tento přístup uplatnil ve své *České radikální demokracii* (1958).¹³

O liblické konferenci *Filosofie v dějinách českého národa* se v pozdější i současné literatuře s uznáním uvádí, že na ni vystoupili Karel Kosík, Robert Kalivoda a Josef Zúmr s novým přístupem k dějinám české filosofie a že na ní měl jeden z referátů Jan Patočka, který se v té době jako jediná marxista stal pracovníkem Filosofického ústavu ČSAV. Významné však především je, že zahájila novou etapu v historiografii českého slovenského myšlení se znatelným posunem v metodologii (zpět k pramenům, postupné eliminování ideologických kritérií), jak brzy ukázaly nejen četné monografie, ale především *Antologie z dějin československé filosofie I* (1963). Podíleli se na ní Josef Beneš, Jiří Černý, Robert Kalivoda, Karel Kosík, Milan Machovec, Irena Michňáková, Teodor Münz, Jan Patočka, Jiřina Popelová, Milena Tlustá, Elena Várossová, Otakar Zich a Josef Zúmr, redakčně ji zpracovali Robert Kalivoda a Josef Zúmr. Autoři v úvodu připomínají řadu monografií, na které *Antologie* navazovala, „často přímo objevených, jako jsou Benešův *Purkyněův odkaz ve vědě a filosofii* (1957), Kolmanův *Bernard Bolzano* (1958), Kosíkova *Česká radikální demokracie* (1958), Popelové *J. A. Komenského cesta k všenápravě* (1958), Černého *Jiří Procházka* (1960), Machovcova *Utopie sektářů a blouznivců* (1960), Münzova *Filosofia slovenského osvietenstva* (1961), Kalivodova *Husitská ideologie* (1961) a další, dosud nepublikované. Aby si mohla i nejšířší veřejnost ověřit dosah naší filosofické tradice, publikujeme zde i vybrané texty našich myslitelů, zatím do šedesátých let minulého [devatenáctého] století. Za tímto účelem se poprvé spojili ke společnému dílu filosofové čeští a slovenští.“¹⁴ České filosofii je v *Antologii* věnována první a třetí

13 Zúmr 2011, 21–31.

14 Kalivoda, Zúmr 1963, 5.

7 Cetl 1959, 224. Připomeňme v této souvislosti, že v roce 1959 přijal ÚV KSČ usnesení k situaci ve filosofii.

8 Kosík 1958, 10.

9 Tamtéž, 12.

10 Tamtéž, 13.

11 Tamtéž, 14.

12 Tamtéž, 15.

část – oddíl Jan Hus, Táborský radikalismus, Petr Chelčický, Jan Amos Komenský, Ignác Born, Jiří Procházka, Bernard Bolzano, Jan Evangelista Purkyně, František Palacký, Augustin Smetana, Čeští radikální demokraté (Emanuel Arnold, Karel Sabina, Josef Václav Frič). Obsahuje rozsáhlou úvodní stať a medailony o jednotlivých myslitelích. Druhý díl, který Robert Kalivoda a Josef Zumr připravili na konci šedesátých let, už nevyšel.¹⁵

Zájem o metodologické a obsahové problémy historiografie české filosofie podnítil i další pracovní setkání, jako například zasedání brněnské katedry filosofie a logiky 3. června 1964. Referovali na něm J. Cetl („Tři fáze českého pozitivismu“), J. Gabriel („Josef Tvrď a tzv. český novopositivismus“), K. Hlavon („Filosofické principy etiky Františka Krejčího“), L. Nový („Problémy kritiky českého iracionalismu“) a O. Sus („Česká marxistická meziválečná estetika“). V diskusi, které se aktivně zúčastnili nejen další brněnští pracovníci (J. Kudrna, L. Tošenovský, V. Blažek ad.), ale také „odborníci z ostatních filosofických pracovišť“ (E. Várossová, K. Chvatík, R. Kalivoda, J. Zumr, S. Strohs), byla s uznáním zhodnocena „podnětnost a vysoká teoretická a metodologická úroveň všech referátů“.¹⁶ Druhá polovina šedesátých let 20. století přinesla řadu knižních a časopiseckých prací českých filosofů z dějin evropské filosofie a z filosofie systematické. Významné místo mezi nimi zaujímají i publikace z dějin českého a slovenského myšlení, na kterých se autoři začali podílet i autoři nemarxističtí (např. Robert Konečný monografií *Vladimír Hoppe* z roku 1970).

Začátek normalizačního období přinesl zásluhou Jiřího Loukotky návrat k Nejedlému.¹⁷ Loukotka byl přesvědčen, že „nelze tvrdit, že zpracování problematiky české filosofie se pohnulo dopředu teprve tehdy, když bylo opuštěno či odmítnuto Nejedlého pojetí českého filosofického myšlení“.¹⁸ Snažil se obhájit aktuálnost Nejedlého stanoviska i otázkou, „zda k vyjádření toho, co bylo v kterém národě filosofické a co v něm v dané době a v daných kulturních poměrech hrálo filosofickou úlohu, bylo a je

vždy bezpodmínečně nutné vytvářet filosofické systémy se všemi atributy specifických teoretických soustav, či zda to mohlo či může být vyjádřeno adekvátně i jinak, tedy – paradoxně – filosofické nefilosoficky, resp. filosofické ve formě pro filosofii netypické“.¹⁹ Domníval se, že „Nejedlého koncepci české filosofie není třeba zavrhnout, nýbrž je jí třeba dále propracovat a rozvinout“.²⁰

Naopak věcný přístup k Nejedlého „Slovu o české filosofii“ přinesla v devadesátých letech 20. století Jaroslava Pešková. Podle ní Nejedlého stanovisko posílilo obecné povědomí o neužitečnosti kvalifikovaného filosofického vztahu ke světu jako východiska teoretické a praktické aktivity, preferenci hlediska zdravého rozumu, podceňování teoretického myšlení a přehlížení skutečného významu filosofie. Ukázala, že „Slovo“ mělo vliv na „negativní vztah k profesionálně kultivované filosofii“²¹ a že „Nejedlého autoritativní odmítnutí kvalifikovaného kritického studia veškerých forem teoretického provozu jako ideologicky nežádoucí, školské filosofie“ konečně objektivně prohloubilo povrchnost českého filosofického vědomí a jeho profesionální kultivace. Je smutnou skuteností, že nejen nejširší vrstvy národa jsou dodnes – bez ohledu na generační rozdíly – přesvědčeny, že zdravý rozum pomáhá vyznat se ve věcech tohoto světa daleko lépe než profesionální vědění.“²²

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Cetl, J. (1959) „Filosofie v dějinách českého národa“. *Filosofický časopis* 7, 2, 224–235.
- Kalivoda, R., Zumr, J. (eds.) (1963) *Antologie z dějin československé filosofie I*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Kosík, K. (1958) „Dějiny filosofie jako filosofie“. In: J. Popelová, K. Kosík (věd. red.), *Filosofie dějin českého národa*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 9–24.
- Kosík, K. (1968) „Slovo má Karel Kosík“. *Orientace* 3, 5, 13.
- Loukotka, J. (1971) „K charakteristice české filosofie“. *Filosofický časopis* 19, 4, 543–561.

19 Tamtéž, 545.

20 Tamtéž, 554.

21 Pešková 1997, 94.

22 Tamtéž, 95–96.

15 K vývoji české filosofie do roku 1848 se v sedmdesátých letech vrátil autorský kolektiv, který pod vedením Jiřího Černého připravil první díl *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení* (do roku 1848), 1981. Na ni navázala *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení* (od roku 1848 do roku 1948), vyšla v roce 1989, editorem byl Jaroslav Pauza.

16 Zumr 1965, 183. Připomeňme, že zde se také formovala brněnská historicko-filosofická škola.

17 Loukotka 1971, 543–561.

18 Tamtéž, 544.

- Nejedlý, Z. (1950) „Slovo o české filosofii“. *Var* 1, 1–16; též: Nejedlý, Z. (1953) *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: SNPL, 258–279.
- Pauza, M. a kol. (1989) *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení (od roku 1848 do roku 1948)*. Praha: Svoboda.
- Pešková, J. (1997) *Role vědomí v dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Popelová, J., Kosík, K. (věd. red.) (1958) *Filosofie v dějinách českého národa*. Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích konané ve dnech 14.–17. 4. 1958. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- „Slovo redakce k zahájení práce na dějinách české filosofie“ (1953) *Filozofický časopis* 1, 3–4, 150.
- Zumr, J. (1965) „Brněnští historikové filosofie o české nemarxistické filosofii 20. století“. *Filozofický časopis* 13, 1, 183.
- Zumr, J. (2011) „Kosíkovo pojetí dějin českého myšlení 19. století“. In: M. Hrubec, M. Pauza, J. Zumr a kol. (2011) *Myslitel Karel Kosík*. Praha: Filosofia, 21–31.

Kosík, Kalivoda, Sviták a Pražské jaro 1968

Jan Mervart
Filozofický ústav AV ČR, Praha

Studie, která je chápána jako příspěvek k vývoji českého humanistického marxismu, se věnuje filosofům Karlovi Kosíkovi, Robertu Kalivodovi a Ivanu Svitákovi v éře Pražského jara 1968. Jejich filozofické postoje, kritiku společenosti i vize budoucího demokratického socialismu, stejně jako výrazné politické angažmá autor považuje za neoddelitelné složky jejich myšlenkového vývoje, jež měly u všech tří dlouhodobý charakter a jež kulminovaly v politicky uvolněné atmosféře roku 1968. Studie se postupně zabývá jejich tehdejšími texty, jež byly intencionálně psány jako příspěvky do společenské diskuse, či dokonce jako programatická prohlášení, a ukazuje, vůči jakým momentům se tito doboví aktéři vymezovali a jaké sledovali cíle. Zároveň upozorňuje na zcela zjevné rozdíly v uvažování K. Kosíka a R. Kalivody na jedné straně a I. Svitáka na straně druhé, snaží se však též o podrobnější zachycení jejich názorové diferenciace i shodných postojů, jež nejsou patrné na první pohled.

Klíčová slova: humanistický marxismus, Pražské jaro 1968, Karel Kosík, Robert Kalivoda, Ivan Sviták

Jak již napovídá časové zaměření názvu studie omezující se na osm měsíců procesu Pražského – případně Československého – jara 1968, v následujícím textu nepůjde ani tak o tradiční rozpravu z dějin filosofie, ale daleko spíše o obraz tří dobových aktérů, kteří si jako filosofové v této době osvojili roli veřejných intelektuálů, v níž také výrazně zasahovali do tehdejšího společenského a politického života a podíleli se na utváření vizi a programů československé socialistické společenosti konce šedesátých let. Jakkoliv byla všem třem tato role vlastní od druhé poloviny padesátých let, což výmluvně ukazuje kniha Michala Kopečka¹ a jakkoliv si podobnou roli osvojila i celá řada dalších filosofů a humanitních intelektuálů (stačiv této souvislosti zalistovat tehdejšími čísly *Literárních novin*, *Hosta do domu*, *Plamene* nebo slovenského *Kultúrneho života*), Karel Kosík, Robert Kalivoda

1 Kopeček 2009.